

Ляліна Н. С.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки підприємства
Харківського національного аграрного університету

Lialina N. S.

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at Department of Economics of Enterprise
Kharkiv National Agrarian University named after V.V.Dokuchaev

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ПІДВИЩЕННЯ ПРИБУТКОВОСТІ ВИРОБНИЦТВА МОЛОКА В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

THEORETICAL-METHODOLOGICAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF ECONOMIC MECHANISM FOR INCREASING PROFITABILITY OF MILK PRODUCTION AT AGRICULTURAL ENTERPRISES

Анотація. У статті розглянуто теоретико-методологічні засади формування економічного механізму господарювання та досліджено вплив основних чинників (концентрації, спеціалізації та інтенсифікації) на формування прибутковості виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах.

Ключові слова: економічний механізм, прибутковість, молочне скотарство, концентрація, спеціалізація, інтенсифікація.

Постановка проблеми. Забезпечення країни продовольством відповідно до норм раціонального харчування належить до числа тих проблем, які не мають кон'юнктурного характеру та знаходять свій вираз у понятті продовольчої безпеки. На кожному етапі розвитку національної економіки особливої гостроти набувають певні її складники. Нині до них, за загальним визначенням, належить задоволення потреб у продуктах тваринного походження, серед яких особливе місце належить продукції молочного скотарства – галузі, яка традиційно відіграє провідну роль у розвитку сільськогосподарського виробництва. Проте в останні роки молочному скотарству притаманні великі складнощі у розвитку [1, с. 1]. Сучасний стан галузі, суттєві зміни, які відбуваються в механізмах господарювання, наростаюча диференціація рівней конкурентоспроможності виробників, низька ефективність виробництва зумовлюють необхідність подальших досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Жодна економічна система не може нормально функціонувати без добре відпрацьованих механізмів управління економікою. Питання теоретико-методологічних аспектів формування та функціонування механізмів впливу, у тому числі й економічного, на розвиток економіки аграрної сфери завжди привертала увагу як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Аналіз результатів дослідження показав, що найбільш дискусійними в наукових колах виявилися поняття господарського та економічного механізмів [2–5]. Їх різноплановість у поглядах свідчить не тільки про складність, але й про відсутність єдиного підходу до визначення змісту та основних складників механізмів підвищення прибутковості виробництва, а також ступеня їх впливу в системі АПК.

Мета статті – розглянути теоретико-методологічні засади економічного механізму господарювання та виявити основні чинники, які забезпечують досягнення високого рівня прибутковості виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питанням формування ефективного механізму господарювання, у тому числі механізму підвищення прибутковості виробництва продукції скотарства, присвячено праці В.Я. Амбросова, Т.Г. Маренич, П.Т. Саблука, А.А. Чухна, О.М. Шпичака та ін. Але і між ними повної узгодженості відносно структурних елементів немає. П.Т. Саблук вважає, що за ринкових умов господарювання до основних економічних механізмів у сільському господарстві належать ціновий та фінансовий (кредитний, податковий, страховий механізми та механізм інвестиційного забезпечення) [2, с. 3]. М.Я. Мойса, І.О. Крюкова пропонують економічний механізм господарювання стосовно аграрних підприємств розподілити на два блоки: перший блок включатиме елементи зовнішньоекономічного середовища, яке функціонуватиме між державними структурами та аграрними підприємствами, а другий – елементи внутрішньогосподарського економічного середовища [3, с. 41]. Б.В. Данилів зазначає, що в умовах сьогодення планування, матеріально-технічне та кадрове забезпечення правильніше було б віднести до господарського механізму. Оскільки на відміну від соціалістичної системи господарювання та планової економіки, коли економічне стимулювання було тісно пов'язане з виконанням плану, нині стимулювання та підтримка аграрного сектору здійснюються на основі зовсім інших принципів [4, с. 52].

Між тим у літературі існують і інші принципово відмінні підходи до трактування категорії «економічний механізм». Зокрема, Н.Ю. Брюховецька під економічним механізмом розуміє систему, що діалектично розвивається, видів і форм власності, методів господарювання, форм управління, інструментів і важелів державного регулювання та ринкової саморегуляції, які визначаються об'єктивними та суб'єктивними умовами певного історичного етапу розвитку держави, її інституціями для забезпечення ефективного функціонування підприємств [5, с. 10]. До того, ж на її думку, з погляду макроеконо-

міки, механізм управління і функціонування підприємства може розглядатися як економічний, а з позиції мікро-економіки – як господарський [5, с. 24].

Т.Л. Мостенська стверджує, що економічний механізм – це окрема економічна категорія, один із багатьох елементів економічної теорії. Це механізм поєднання дії державного регулювання та ринкового механізму саморегуляції, що включає в себе ціноутворення, попит, пропозицію та конкуренцію [6, с. 8]. Т.Г. Маренич вважає, що економічний механізм виражає економічну політику держави, яка повинна розроблятися на довгострокову перспективу, і впливає на весь народногосподарський комплекс і кожну з його галузей, включаючи агропромисловий комплекс і центральну його ланку – сільське господарство [7, с. 16]. Економічний механізм повинен становити сукупність методів і форм, інститутів і піднесення впливу на економічну й соціальну стабілізацію сільського господарства та агропромислового комплексу в цілому через систему державної підтримки, яка заснована на інституціональній базі [8, с. 62].

Виходячи з різних трактувань категорії «економічний механізм», вважаємо за доцільне приєднатися до позиції тих науковців, які виходять із того, що його свідоме формування з метою впливу на господарську діяльність може бути успішним, якщо воно спирається на пізнання законів розвитку як виробничих відносин, так і продуктивних сил. Особливу увагу варто приділяти виявленню сукупності чинників, які впливають на формування кінцевих результатів діяльності підприємств.

Аналіз звітних матеріалів усіх підприємств Харківської області про результати виробництва і реалізації молока за 2014 р. показав, що найвищий рівень прибутковості мали підприємства, для яких характерним є підвищення рівня концентрації, спеціалізації та інтенсифі-

кації виробництва. Із використанням методу групувань, кореляційного аналізу встановлено, що вказані чинники є одними з провідних під час аналізу підприємств за рівнем окупності витрат. Саме їх взаємодія забезпечує досягнення високого рівня прибутковості виробництва та реалізації молока в підприємствах області.

Вплив концентрації на зміну масштабів низки вихідних показників, пов'язаних із процесом формування обсягів виробництва молока, представлено в табл. 1.

Як видно, зі зростанням розміру виручки від реалізації молока в середньому на підприємстві відбувається поступове нарощування чисельності поголів'я корів. Цей показник формується, з одного боку, щільністю поголів'я корів на 100 га сільськогосподарських угідь, а з іншого – розміром земельної площі підприємства. Наведені дані свідчать, що дія обох чинників синхронна.

Якщо звернемося до показника величини виробленого молока на 100 га сільськогосподарських угідь, то тут також абсолютно чітко проглядається тенденція до зростання. Разом із тим на загальні обсяги виробництва поряд із поголів'ям корів доволі значний вплив справляє зміна продуктивності, яка, як з'ясувалося, зростає. Нами також вивчалася зміна виробничих витрат у розрахунку на корову, у результаті чого було з'ясовано, що знов-таки проявляється чітко позначена тенденція до зростання.

Під час аналізу показників ефективності виробництва молока та чинників, що впливають на їх формування, виявляється, що чіткої закономірності, як це мало місце, наприклад, за показником виробництва молока на 100 га сільськогосподарських угідь, у даному разі не було. Майже по кожному з них, за наявності певної тенденції, у їх зміні присутні певні відхилення від неї за винятком показника виробничих витрат на одну корову, які послідовно від групи до групи зростали. Завдяки зростанню

Таблиця 1

Вплив величини виручки від реалізації молока на стан та ефективність його виробництва в підприємствах Харківської області, 2014 р.

Показники	Групи підприємств за величиною виручки від реалізації молока, тис. грн.					у середньому по сукупності
	I	II	III	IV	V	
	До 500	500-2000	2000-5000	5000-11000	Більше 11000	
Кількість підприємств у групі	18	35	22	23	21	119
Поголів'я корів у середньому на підприємство, гол	50	123	213	351	862	303
Середній удій молока на 1 корову, кг	1874	3217	4845	5944	7587	6199
Середній розмір площі с.-г. угідь підприємств, тис. га	1519,2	2387,5	2922,9	3529,9	6069,6	3183,7
Поголів'я корів на 100 га с.-г. угідь, гол.	3,3	5,1	7,3	10,0	14,2	9,5
Вироблено молока на 100 га с.-г. угідь, ц	62,2	165,3	352,7	591,4	1077,7	590,1
Виробничі витрати на 1 корову, грн	6434,5	9805,6	15226,2	16212,1	20534,6	17245,26
Виробнича собівартість 1 ц, грн.	343,39	304,80	314,24	272,76	270,64	278,18
Повна собівартість 1 ц, грн	417,40	338,80	352,37	312,81	303,38	312,88
Ціна реалізації 1 ц, грн.	329,18	329,07	348,46	365,10	395,80	380,36
Рівень товарності, %	62,4	85,9	92,0	93,6	94,9	93,5
Дохід від реалізації молока на 1 корову, грн.	3849,3	9088,8	15532,1	20308,9	28512,4	22057,1
Рівень рентабельності, %	-21,1	-2,9	-1,1	16,7	30,5	21,6
Окупність витрат	0,789	0,971	0,989	1,167	1,305	1,216

Джерело: розраховано за даними форми № 50-с.г. «Основні економічні показники роботи сільськогосподарського підприємства»

реалізаційних цін окупність витрат від групи до групи зростала. Найвищого рівня рентабельності досягли підприємства п'ятої групи – 30,5%.

Поряд із концентрацією виробництва провідним чинником формування як ефективності скотарства, так і інших галузей сільськогосподарського виробництва виступає спеціалізація, про що переконливо свідчать дані, наведені в табл. 2.

Установлено, що підвищення рівня питомої ваги розміру виручки від реалізації молока у структурі товарної продукції супроводжується нарощуванням чисельності поголів'я корів та обсягів виробництва молока, у тому числі і на 100 га сільськогосподарських угідь, тобто зростанням рівня концентрації галузі. Паралельно відбувалася послідовна інтенсифікація галузі, яка проявлялася у формі підвищення величини витрат на корову та продук-

тивності, причому за випереджаючими темпами останнього показника.

З огляду на зазначені вище зміни, собівартість 1 ц молока від групи до групи зменшувалася, тоді як його ціна реалізації, навпаки, зростала. Таке співвідношення сприяло підвищенню загального рівня окупності витрат на молоко. І вже починаючи із третьої групи виробництво молока приносить прибутки, і рівень рентабельності при цьому становить 18,8%. У п'ятій групі підприємств рівень прибутковості був ще більш високим і дорівнював 47,6%. У процесі дослідження, спрямованого на з'ясування впливу інтенсифікації галузі на її стан, використовувалися показники рівня витрат у розрахунку на корову, а також рівня продуктивності.

Групування підприємств, які займалися виробництвом молока, за величиною витрат на одну корову підтвердило,

Таблиця 2

Вплив питомої ваги виручки від реалізації молока у структурі товарної продукції на стан та ефективність його виробництва в підприємствах Харківської області, 2014 р.

Показники	Групи підприємств за питомою вагою виручки від реалізації молока у структурі товарної продукції с.г., %					у середньому по сукупності
	I	II	III	IV	V	
	До 5,0	5,0-15,0	15,0-30,0	30,0-45,0	Більше 45,0	
Кількість підприємств у групі	22	33	29	22	13	119
Питома вага виручки від реалізації молока у структурі товарної продукції с.г., %	2,0	9,5	23,2	37,8	60,5	22,8
Поголів'я корів у середньому на підприємство, гол.	72,8	159,8	347,9	519,8	589,5	303
Середній удій молока на корову, кг	3371	4119	6101	6811	7439	6199
Виробничі витрати на 1 корову, грн.	12158,9	13699,1	16801,5	19456,9	18033,0	17245,26
Виробнича собівартість 1 ц, грн.	360,69	332,55	275,40	285,66	242,42	278,18
Повна собівартість 1 ц, грн.	402,70	384,21	309,59	324,35	267,43	312,88
Ціна реалізації 1 ц, грн.	356,02	340,99	367,88	391,61	394,61	380,36
Рівень товарності, %	81,0	88,1	95,0	95,1	93,2	93,5
Дохід від реалізації молока на 1 корову, грн.	9726,2	12368,1	21318,9	25354,9	27353,9	22057,1
Рівень рентабельності, %	-11,6	-11,2	18,8	20,7	47,6	21,6
Окупність витрат	0,884	0,888	1,188	1,207	1,476	1,216

Джерело: розраховано за даними форми № 50-с.г. «Основні економічні показники роботи сільськогосподарського підприємства»

Таблиця 3

Вплив величини витрат на корову на стан та ефективність виробництва молока в підприємствах Харківської області, 2014 р.

Показники	Групи підприємств за величиною витрат на 1 корову, грн.					у середньому по сукупності
	I	II	III	IV	V	
	До 5000	5000-10000	10000-15000	15000-20000	Більше 20000	
Кількість підприємств у групі	6	27	38	26	22	119
Виробничі витрати на 1 корову, грн.	3717,8	8137,5	12770,2	16818,6	25187,3	17245,26
Поголів'я корів у середньому на підприємство, гол.	168	134	235	424	522	303
Середній удій молока на 1 корову, кг	1223	3659	4949	6018	8582	6199
Виробнича собівартість 1 ц, грн.	303,90	222,38	258,04	279,48	293,50	278,18
Повна собівартість 1 ц, грн.	329,25	257,85	298,58	313,33	325,56	312,88
Ціна реалізації 1 ц, грн.	304,15	340,95	347,78	385,54	396,67	380,36
Рівень товарності, %	72,7	89,4	91,3	94,4	94,8	93,5
Дохід від реалізації молока на 1 корову, грн.	2705,7	11151,8	15719,7	21899,7	32264,6	22057,1
Рівень рентабельності, %	-7,6	32,2	16,5	23,0	21,8	21,6
Окупність витрат	0,924	1,322	1,165	1,230	1,218	1,216

Джерело: розраховано за даними форми № 50-с.г. «Основні економічні показники роботи сільськогосподарського підприємства»

Вплив продуктивності корів на стан та ефективність виробництва молока в підприємствах Харківської області, 2014 р.

Показники	Групи підприємств за удоєм молока на корову, кг					У середньому по сукупності
	I	II	III	IV	V	
	До 2000	2000-4000	4000-6000	6000-8000	Більше 8000	
Кількість підприємств у групі	8	35	45	20	11	119
Середній удій молока на 1 корову, кг	1275	3193	4986	6995	9292	6199
Поголів'я корів у середньому на підприємство, гол.	145	117	278	510	737	303
Виробничі витрати на 1 корову, грн.	4102,7	10419,8	14663,8	17505,9	26226,0	17245,26
Виробнича собівартість 1ц, грн.	321,76	326,32	294,11	250,26	282,26	278,18
Повна собівартість 1ц, грн.	358,91	362,98	338,46	286,73	308,31	312,88
Ціна реалізації 1 ц, грн.	317,21	329,47	362,79	382,36	401,44	380,36
Дохід (виручка) від реалізації молока на 1 корову, грн.	2736,8	8970,8	16818,9	25191,6	35562,4	22057,1
Рівень рентабельності, %	-11,6	-9,2	7,2	33,4	30,2	21,6
Окупність витрат	0,884	0,908	1,072	1,334	1,302	1,216

Джерело: розраховано за даними форми № 50-с.г. «Основні економічні показники роботи сільськогосподарського підприємства»

що він виступає провідним чинником стану розвитку галузі, у тому числі ефективності виробництва (табл. 3).

У результаті проведеного дослідження встановлено, що зі зростанням витрат у розрахунку на корову відбувається послідовне зростання їх продуктивності. До того ж у системі зв'язків, які існують між окремими складниками виробництва молока, це один із найбільш стабільних із високим рівнем тісноти зв'язок ($R = 0,869$).

Як і очікувалося, продуктивність корів послідовно підвищуватиметься від першої до п'ятої групи, причому міжгрупові відмінності показників продуктивності будуть і всіх випадках доволі значними. Як показало дослідження, в абсолютному виразі найбільшими вони були між четвертою та п'ятою групами підприємств, дорівнюючи 2 564 кг, а у відносному – між першою та другою. Показник другої групи щодо першої становив 299,2%, тобто більший майже у три рази.

Підвищення витрат на корову супроводжується неухильним підвищенням окупності лише до певної межі, після чого вона знижується. Формування рівня окупності виробничих витрат за групами є наслідком різного співвідношення темпів зростання продуктивності корів та витрат, а саме від першої до четвертої групи можна простежити загальну їх тенденцію до зростання, після чого окупність виробничих витрат знижилася. Найбільш високий рівень окупності витрат досягається не за максимальних їх величин у розрахунку на корову, а раніше, після чого відбувається зниження рівня окупності витрат, що в практичному плані має важливе значення для обґрунтування стратегії розвитку галузі.

Аналогічною виявилася ситуація тоді, коли групування здійснювалося за рівнем продуктивності корів (табл. 4). Найбільш суттєвим є те, що з підвищенням рівня продуктивності корів зростають і її виробничі витрати, причому значно вищими темпами. Як і у випадку з величиною виробничих витрат на корову, спочатку від першої

до четвертої групи відбувалося послідовне її зростання, а потім – зниження. Виходить що підвищення рівня удою молока на корову є виправданим, але до певної межі.

Проте є країни, в яких у середньому на рік від однієї корови отримують понад 8 тис. кг молока, це Ізраїль, США, Данія, Швеція та ін. Досягнення таких результатів стало можливим лише завдяки широкому впровадженню у виробництво інноваційних технологій, у результаті чого граничний рівень продуктивності зростатиме [9, с. 146–149].

Досвід розвинених країн свідчить, що у разі створення відповідних умов, у тому числі шляхом послідовної селекції тварин і оптимізації параметрів їх годівлі, можливе суттєве підвищення продуктивності тварин із досягненням відповідних успіхів у сфері бізнесу. Тобто ті результати, які зараз притаманні динаміці окупності витрат із проявом закону спадної віддачі, слід розглядати як проміжний етап подальшого підвищення інтенсифікації галузі.

Висновки. Виходячи з різних трактувань категорії «економічний механізм», вважаємо за доцільне приєднатися до позиції тих науковців, які виходять із того, що його свідоме формування з метою впливу на господарську діяльність може бути успішним, якщо воно спирається на пізнання законів розвитку як виробничих відносин, так і продуктивних сил. Згідно із цим, особливо увагу слід приділяти виявленню основних тенденцій та протиріч, наявність яких може або сприяти більш успішному функціонуванню економічних систем, або, навпаки, ставати на заваді їх поступального розвитку.

У результаті проведеного дослідження виявлено основні чинники, які забезпечують досягнення високого рівня прибутковості виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах. Найвищий рівень прибутковості мали підприємства, для яких характерним є підвищення рівня концентрації, спеціалізації та інтенсифікації виробництва.

Список використаних джерел:

1. Ляліна Н.С. Механізм підвищення прибутковості виробництва продукції скотарства в сільськогосподарських підприємствах: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / Н.С. Ляліна. – Харків, 2009. – 20 с.
2. Саблук П.Т. Економічний механізм АПК у ринковій системі господарювання / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2007. – № 2. – С. 3–10.
3. Мойса М.Я. Ресурсний потенціал аграрних підприємств та економічний механізм його раціонального використання / М.Я. Мойса, О.І. Крюкова // Економіка АПК. – 2004. – № 2. – С. 38–43.

4. Данилів Б.В. Економічний механізм і міжгалузеві економічні відносини в агроформуваннях / Б.В. Данилів // Економіка АПК. – 2007. – № 2. – С. 49–56.
5. Брюховецька Н.Ю. Економічний механізм забезпечення ефективного функціонування підприємств : автореф. дис. ... докт. екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка підприємства і організація виробництва» / Н.Ю. Брюховецька. – Донецьк, 2001. – 39 с.
6. Мостенська Т.Л. Економічний механізм формування і ефективного функціонування молочної промисловості України : автореф. дис. ... докт. екон. наук : спец. 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК» / Т.Л. Мостенська. – Київ, 2001. – 37 с.
7. Маренич Т.Г. Трансформаційна динаміка та механізми економічного регулювання агроформувань (питання теорії, методології, практики) : [монографія] / Т.Г. Маренич. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 454 с.
8. Амбросов В. Механізми ефективного функціонування агроформувань / В. Амбросов, Т. Маренич // Економіка України. – 2006. – № 6. – С. 60–66.
9. Ляліна Н.С. Вплив інтенсифікації на формування ефективності виробництва молока / Н.С. Ляліна // Проблеми і перспективи інноваційного розвитку аграрного сектора економіки в умовах інтеграційних процесів : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (22 грудня 2016 р.) : у 2-х ч. Ч. 1. – Х. : ХНАУ, 2016. – С. 146–149.

Аннотация. В статье рассмотрены теоретико-методологические основы формирования экономического механизма хозяйствования и исследовано влияние основных факторов (концентрации, специализации и интенсификации) на формирование доходности производства молока в сельскохозяйственных предприятиях.

Ключевые слова: экономический механизм, прибыльность, молочное скотоводство, концентрация, специализация, интенсификация.

Summary. The article considers theoretical and methodological foundations of the formation of economic management mechanism and studies influence of the main factors (concentration, specialization and intensification) on the formation of profitability of milk production at agricultural enterprises.

Key words: economic mechanism, profitability, dairy cattle breeding, concentration, specialization, intensification.